

ĐẠI HỌC THÁI NGUYÊN
TRƯỜNG ĐẠI HỌC SƯ PHẠM

HOÀNG THỊ PHƯỢNG

ĐẶC ĐIỂM LỊCH SỬ - VĂN HÓA CỦA ĐỊA DANH
HUYỆN VIỆT YÊN - BẮC GIANG

LUẬN VĂN THẠC SĨ NGÔN NGỮ

THÁI NGUYÊN 2009

ĐẠI HỌC THÁI NGUYÊN
TRƯỜNG ĐẠI HỌC SƯ PHẠM

HOÀNG THỊ PHƯỢNG

ĐẶC ĐIỂM LỊCH SỬ - VĂN HÓA CỦA ĐỊA DANH
HUYỆN VIỆT YÊN - BẮC GIANG

Chuyên ngành : Ngôn ngữ
Mã số : 60. 22.01

LUẬN VĂN THẠC SĨ NGÔN NGỮ

CÁN BỘ HƯỚNG DẪN KHOA HỌC
PGS-TS NGUYỄN ĐỨC TỒN

THÁI NGUYÊN 2009

Lời cảm ơn

Em xin bày tỏ lời biết ơn sâu sắc đối với PGS .TS Nguyễn Đức Tồn đã nhiệt tình, tận tâm và chu đáo hướng dẫn em thực hiện luận văn này.

Em cũng xin chân thành cảm ơn Ban giám hiệu, khoa Sau đại học, khoa Ngữ văn Trường Đại học Sư phạm Thái Nguyên, Viện Ngôn ngữ học cùng các thầy cô giáo đã tận tình chỉ bảo, hướng dẫn và giúp đỡ em trong suốt quá trình học tập .

Tôi cũng xin được bày tỏ lòng biết ơn cơ quan nơi tôi công tác-Trường Trung học Phổ thông Việt Yên số 2 tỉnh Bắc Giang, bạn bè đồng nghiệp, gia đình và người thân đã cùng sẻ chia, giúp đỡ, động viên, tạo mọi điều kiện thuận lợi để tôi hoàn thành được bản luận văn này.

Thái Nguyên, tháng 9 năm 2009

Tác giả

Hoàng Thị Phượng

MỤC LỤC

Mục lục	3
đầu	6
I. Lý do chọn đề tài	6
II . Lịch sử vấn đề	7
III . Mục đích nghiên cứu	10
IV. Đối tượng nghiên cứu	10
V. Nhiệm vụ nghiên cứu	10
VI. Phương pháp nghiên cứu	11
VII. Tư liệu và cách xử lý tư liệu	11
VIII. Ý nghĩa lí luận và thực tiễn của đề tài	12
IX Kết cấu luận văn	12
Chương 1 :ĐẶC ĐIỂM ĐỊA LÍ TỰ NHIÊN - LỊCH SỬ - VĂN HOÁ - XÃ HỘI CỦA HUYỆN VIỆT YÊN TỈNH BẮC GIANG	14
1.1 Những đặc điểm về địa lí tự nhiên của huyện Việt Yên	14
1.1.1. Vị trí địa lý	14
1.1.2 . Khí hậu - thời tiết	15
1.1.3. Giao thông thủy bộ	15
1.2 Những đặc điểm về dân cư của huyện Việt Yên	16
1.3 Những đặc điểm về lịch sử của huyện Việt Yên	18
1.4 Những đặc điểm về địa giới hành chính của huyện Việt Yên	25
1.5 Những đặc điểm về văn hóa của huyện Việt Yên	27
1.6 TIỂU KẾT CHƯƠNG	32
Chương 2 :MỘT SỐ CƠ SỞ LÝ THUYẾT CHUNG VỀ ĐỊA DANH HỌC VÀ ĐẶC ĐIỂM ĐỊA DANH VIỆT YÊN	34
2.1 CƠ SỞ LÝ THUYẾT NGHIÊN CỨU ĐỊA DANH	34
2.1.1. Khái quát chung về định danh ngôn ngữ	34
2.1.2 Một số vấn đề lí thuyết về địa danh	36
2.1.2.1. Định nghĩa về địa danh	36

2.1.2.2 Các cách phân loại địa danh	39
2.1.2.3 Các phương diện nghiên cứu địa danh	41
2.1.3 Đặc điểm địa danh từ góc độ định danh ngôn ngữ	42
2.1.3.1 Về nguồn gốc của các định danh	42
2.1.3.2. Về kiểu ngữ nghĩa của các định danh	43
2.1.3.3. Cách thức biểu thị của các định danh	43
2.1.4. Mô hình cấu tạo của phức thể địa danh	46
2.1.4.1 Thành tố chung	46
2.1.4.2 Địa danh (tên riêng).....	47
2.2 NHỮNG ĐẶC ĐIỂM ĐỊNH DANH CỦA ĐỊA DANH VIỆT YÊN.....	48
2.2.1 Phân loại địa danh Việt Yên theo tiêu chí tự nhiên - không tự nhiên	48
2.2.2. Đặc điểm định danh của các địa danh thuộc Việt Yên	49
2.2.2.1 Đặc điểm của các địa danh thuộc Việt Yên xét theo nguồn gốc của chúng.....	49
2.2.2.2. Đặc điểm của các địa danh thuộc Việt Yên xét theo kiểu ngữ nghĩa của chúng	51
2.2.2.3. Đặc điểm của các địa danh thuộc Việt Yên xét theo cách thức biểu thị của chúng	53
2.2.2.4 Đặc điểm việc chọn đặc trưng làm cơ sở cho việc đặt các địa danh thuộc Việt Yên	56
2.2.3 Đặc điểm cấu tạo của phức thể địa danh Việt Yên.....	63
2.2.3.1. Mô hình cấu trúc phức thể địa danh Việt Yên	64
2.2.3.2 Về kiểu cấu tạo của địa danh Việt Yên	68
2.2.4 Hiện tượng chuyên hoá của địa danh Việt Yên.....	72
2.3. TIỂU KẾT CHƯƠNG 2	74

Chương 3 NHỮNG ĐẶC ĐIỂM LỊCH SỬ - VĂN HOÁ CỦA HUYỆN VIỆT YÊN ĐƯỢC PHẢN ÁNH QUA HỆ THỐNG ĐỊA DANH	78
3.1. MỘT SỐ VẤN ĐỀ LÍ THUYẾT CHUNG VỀ NGÔN NGỮ VÀ VĂN HÓA	78
3.1.1. Khái niệm “văn hóa”	78
3.1.2. Mối quan hệ giữa “ngôn ngữ” và “văn hóa”	79
3. 2. SỰ PHẢN ÁNH ĐẶC ĐIỂM VĂN HÓA - LỊCH SỬ TRONG ĐỊA DANH VIỆT YÊN	80
3.2.1. Đặc trưng văn hoá được thể hiện qua các thành tố cấu tạo của địa danh Việt Yên	80
3.2.1.1 Đặc trưng địa - văn hóa được thể hiện qua các thành tố chung trong địa danh Việt Yên	80
3.2.1.2. Tính đa tầng và hội nhập văn hóa được thể hiện qua địa danh Việt Yên.....	81
3.2.2.Sự thể hiện các dạng tồn tại của văn hóa trong địa danh Việt Yên.....	84
3.2.2.1. Sự thể hiện của văn hóa vật thể ở Việt Yên qua hệ thống địa danh	84
3.2.2.2 Sự thể hiện của văn hóa phi vật thể ở Việt Yên qua hệ thống địa danh	85
3.2.3. Sự thể hiện các phương diện văn hóa – lịch sử trong địa danh Việt Yên	91
3.2.3.1. Sự thể hiện phương diện văn hóa sinh hoạt của cư dân Việt Yên	91
3.2.3.2. Sự thể hiện phương diện văn hóa sản xuất của cư dân Việt Yên	94
3.2.3.3 Sự thể hiện phương diện văn hóa lịch sử - quân sự của cư dân Việt Yên qua địa danh	96
3.3. TIỂU KẾT CHƯƠNG 3	98
KẾT LUẬN	101
Tài liệu tham khảo	

ĐẶC ĐIỂM LỊCH SỬ - VĂN HOÁ CỦA ĐỊA DANH HUYỆN VIỆT YÊN- BẮC GIANG

MỞ ĐẦU

I. LÝ DO CHỌN ĐỀ TÀI

Địa danh là một loại cứ liệu rất có giá trị đối với việc nghiên cứu vốn từ vựng nói riêng và lịch sử của một ngôn ngữ nói chung. Ngôn ngữ là một thành tố hữu cơ của văn hoá cho nên địa danh không chỉ góp phần nghiên cứu ngôn ngữ của một vùng miền, một đất nước mà còn góp phần làm sáng tỏ mối quan hệ giữa ngôn ngữ và văn hoá của một dân tộc. " Nghiên cứu địa danh sẽ góp phần nghiên cứu văn hoá một vùng lãnh thổ - một trong những vấn đề đang được quan tâm hiện nay" [8]

Địa danh không chỉ gắn bó chặt chẽ với văn hoá, mà còn có mối quan hệ khăng khít với địa lý cũng như lịch sử dân cư của một vùng nhất định . Mỗi địa danh đều gắn với những chủ thể nhất định ở các giai đoạn lịch sử nhất định . Qua địa danh nào đó ta có thể tìm thấy được quá trình lịch sử - xã hội của một dân tộc, thấy được đặc trưng văn hoá, cuộc sống sinh hoạt, thậm chí cả năng lực tri nhận, nhận thức cũng như tâm lý của họ. Trong một vùng đất có nhiều dân tộc khác nhau sinh sống thì địa danh nơi đó cũng mang dấu tích của nhiều ngôn ngữ khác nhau. Có thể một vùng đất có nhiều tên gọi , mỗi tên gọi được hình thành trong những điều kiện văn hoá, lịch sử nhất định mang những dấu ấn nhất định . Nhiều địa danh mang tên con người, cây cỏ, muông thú, sự vật... đặc trưng của vùng đất mà chúng gọi tên. Những địa danh ấy đã trở thành “vật hoá thạch ” , như những đài kỉ niệm bằng ngôn ngữ độc đáo, lưu trữ các thông tin văn hóa" về thời đại mà nó chào đời , còn lưu giữ mãi về sau .[7] ; [40]

Việt Yên thuộc vùng Kinh Bắc xưa. Đây là một vùng đất cổ của người Việt rất giàu truyền thống văn hóa, văn hiến. Nghiên cứu hệ thống địa danh Việt Yên chúng ta sẽ hiểu được trong suốt chiều dài lịch sử của dân tộc Việt Nam, Việt Yên đã năng động tạo nên những truyền thống tốt đẹp của mình trong nhiều lĩnh vực của đời sống xã hội : kinh tế, văn hóa, khoa cử ..., thấy được các thể hệ cha ông ngày trước

đã tạo ra cho mảnh đất này nhiều công trình kiến trúc - điêu khắc độc đáo, nhiều truyền thuyết dân gian đặc sắc in dấu trong nhiều địa danh - di tích nổi tiếng. Đó là những di sản vô cùng quý giá cần được giữ gìn và phát huy trong thời đại hiện nay .

II . LỊCH SỬ VẤN ĐỀ

1. Tình hình nghiên cứu địa danh trên thế giới

Việc nghiên cứu địa danh đã được phát triển từ lâu trên thế giới .Ở Trung Quốc, ngay từ thời Đông Hán, Ban Cố đã ghi chép hơn 4000 địa danh, trong đó có một số địa danh đã được giải thích rất rõ về nguồn gốc và ý nghĩa . Đời Bắc Ngụy (380-535 TCN) trong " Thủy Kinh chú sớ " Lịch Đạo Nguyên đã ghi chép hơn 2 vạn địa danh, số được giải thích ngữ nguyên là hơn 2300. [dẫn theo 35]

Ở các nước phương tây, bộ môn địa danh học chính thức ra đời vào cuối thế kỷ XIX. Năm 1872 J.J . Eghi (Thụy Sĩ) viết cuốn "Địa danh học". Đến cuối thế kỷ XIX, đầu thế kỷ XX , Ủy ban địa danh của các nước Mỹ, Thụy Điển, Anh lần lượt ra đời .

Tiên phong trong lĩnh vực xây dựng hệ thống lí luận về lí thuyết địa danh là các nhà địa danh học Xô Viết. Những năm 60 của thế kỉ XX tại Liên Xô đã có hàng loạt công trình nghiên cứu về lĩnh vực này ra đời . E.M.Murzaev viết cuốn "Những khuynh hướng nghiên cứu địa danh học"(1965) và A. V. Superanskaia đã xuất bản công trình " Địa danh là gì " (1985). Còn A.I .Popov (1964) lại đưa ra những nguyên tắc cơ bản của công tác nghiên cứu địa danh, trong đó chú trọng hai nguyên tắc chính là phải dựa vào tư liệu lịch sử của các ngành ngôn ngữ học, địa lý học, sử học và phải thận trọng khi sử dụng phương pháp thành tố để phân tích ngữ vĩ của địa danh. Ngoài ra I. A. Kapenco (1964) đã phát biểu những ý kiến bàn về địa danh học đồng đại. N.V.Podonxkaija đã phân tích, lí giải địa danh mang những thông tin gì. Công trình của bà đã góp phần làm cho việc nghiên cứu địa danh ngày càng đi sâu vào bản chất. Nhà nghiên cứu A. V. Superanskaia trong cuốn" Địa danh là gì "(1985) đã đặt ra những vấn đề vừa mang tính cụ thể vừa mang tính khái quát cao.Trong công trình nghiên cứu của mình, tác giả đã đi sâu vào những vấn đề thiết thực liên quan đến

việc phân tích địa danh . Ngoài việc trình bày cách hiểu về khái niệm địa danh, bà còn nêu lên các vấn đề khác như tính liên tục của tên gọi , không gian tên riêng và các loại địa danh(địa danh kí hiệu, địa danh mô tả, địa danh ước vọng) cũng như tên gọi các đối tượng địa lí theo địa hình. Có thể nói đây là công trình lớn, có giá trị tổng kết những kết quả nghiên cứu mới, đặt nền móng vững chắc cho các công trình nghiên cứu về địa danh học tiếp theo.

Bên cạnh những công trình của các nhà địa danh học Xô Viết, các nhà nghiên cứu địa danh của các nước khác cũng đã có những đóng góp không nhỏ trong lĩnh vực này . Ch. Rostaing (1965) trong tác phẩm "Les noms de lieux " đã nêu ra hai nguyên tắc nghiên cứu địa danh. Đó là phải tìm ra các hình thức cổ của các từ cấu tạo địa danh và muốn biết từ nguyên của địa danh thì phải dựa trên kiến thức ngữ âm học địa phương .Chuyên luận này đã bổ sung thêm cho vấn đề mà A.I .Popov đã nêu ra trước đó...

2 .Tình hình nghiên cứu địa danh ở Việt Nam

Ở Việt Nam, vấn đề địa danh được quan tâm từ rất sớm . Các tài liệu Tiền Hán thư, Hậu Hán thư, Tấn thư thời Bắc thuộc có đề cập đến địa danh Việt Nam , trong đó mục đích chính trị được đặc biệt chú ý . Các tài liệu này đều do người Hán viết để phục vụ cho công cuộc xâm lược nước ta.

Từ thế kỉ XV việc nghiên cứu địa danh mới được các nhà nghiên cứu Việt Nam chú ý. Lúc này các địa danh được thu thập, tìm hiểu về nguồn gốc và ý nghĩa . Tiêu biểu là "Dư địa chí" của Nguyễn Trãi (1435), " Lịch triều hiến chương loại chí" của Phan Huy Chú (1821), " Phương Đình dư địa chí " của Nguyễn Văn Siêu (1900) ...

Theo xu hướng phát triển của ngôn ngữ học, đặc biệt là của địa danh học trên thế giới, vấn đề nghiên cứu địa danh ở Việt Nam có được bước tiến đáng kể từ những năm 60 của thế kỉ XX. Năm 1964, Hoàng Thị Châu với bài viết " Mối quan hệ về ngôn ngữ cổ đại Đông Nam Á qua một vài tên sông " được xem như người cắm cột mốc đầu tiên trong nghiên cứu địa danh dưới góc nhìn ngôn ngữ học. Sau này các công trình nghiên cứu tiếp theo của bà cũng theo khuynh hướng đó nhưng thiên về hướng nghiên cứu phương ngữ học. Năm 1991, Lê Trung Hoa xuất bản tác

phẩm " Địa danh thành phố Hồ Chí Minh ". Ông đã trình bày những vấn đề lí thuyết làm cơ sở cho sự phân tích các địa danh, đồng thời vận dụng vào tìm hiểu và chỉ ra đặc điểm về cấu tạo, nguồn gốc và ý nghĩa, sự phản ánh hiện thực và quá trình chuyển biến của các địa danh thuộc thành phố Hồ Chí Minh. Đến năm 1996, Nguyễn Kiên Trường trong luận án PTS " Những đặc điểm chính về địa danh Hải Phòng" đã phát triển bổ sung thêm những vấn đề về lí thuyết địa danh mà Lê Trung Hoa đã nêu ra trước đó . Luận án này đã khái quát được những đặc điểm về cấu tạo, ý nghĩa, nguồn gốc và sự biến đổi của địa danh Hải Phòng trong sự đối sánh với địa danh các vùng khác của Việt Nam. Tiếp sau đó là luận án TS của Từ Thu Mai " Nghiên cứu địa danh Quảng Trị " (2004) và Phạm Xuân Đạm với " Địa danh Nghệ An "(2005). Những công trình này đều có những đóng góp đáng kể trong việc nghiên cứu địa danh học dưới góc độ ngôn ngữ học .

Trong lĩnh vực nghiên cứu địa danh học, cần phải kể đến hàng loạt bài viết của Trần Trí Dõi về địa danh theo hướng so sánh - lịch sử. Chẳng hạn, "Về địa danh Cửa Lò"(2000),"Về một vài địa danh, tên riêng gốc Nam Đảo trong vùng Hà Nội xưa"(2000)," Không gian ngôn ngữ và tính kế thừa đa chiều của địa danh(qua phân tích một vài địa danh ở Việt Nam) "(2001) và " Vấn đề địa danh biên giới Tây Nam: một vài nhận xét và những kiến nghị "(2001)...

Nếu như các tác giả trên đều nghiên cứu địa danh theo cách tiếp cận ngôn ngữ học, xuất phát từ chính bản thân đối tượng địa danh, thì Nguyễn Văn Âu (2000) trong " Một số vấn đề địa danh học Việt Nam" lại nghiên cứu địa danh từ cách tiếp cận địa lí- lịch sử - văn hóa .

Gần đây nhất, năm 2008, có thêm một số luận văn thạc sĩ nghiên cứu về địa danh của một số địa phương cụ thể, chẳng hạn, Hà Thị Hồng với luận văn *Khảo sát địa danh hành chính tỉnh Bắc Kạn* [17], hay Phạm Thị Thu Trang với luận văn *Khảo sát địa danh quận Ba Đình - Hà Nội...*

Tuy nhiên, việc nghiên cứu địa danh ở Việt Nam còn chưa tạo được chỗ đứng vững vàng. Các công trình nghiên cứu ấy mới bước đầu vận dụng các luận điểm lí thuyết địa danh học của thế giới vào khảo sát các địa danh thuộc từng vùng cụ thể